

MI ÉS A RÓMAI JOGI RABSZOLGATÖRVÉNYEK

AI AND THE ROMAN LAW OF SLAVERY

Szilágyiné Heinrich Andrea*

Abstract

The development of the technology poses new challenges to the jurisprudence on several areas. Among this the robotics we may observe him stepping onto a new level like that, as the result of which onto single tasks developed robots, not anymore they work as a mechanical machine merely, but a „consciousness-like state”¹ is at their disposal with uniform intelligence. In consideration of this worthy to examine the legal quality of robots invested with this artificial intelligence, the opportunities of placing him in jurisprudence. May we talk about some kind of subject of law with referring to their intelligence in the case of the robots? What kind of legal samples purchasable into attention in the course of the legal regulation?

Keywords: robotics, artificial intelligence, roman law, slave laws

Kulcsszavak: robotika, mesterséges intelligencia, római jog, rabszolgatörvények

1. Bevezetés

Az utóbbi években egyre több tanulmány foglalkozik a mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) jogi meghatározásának lehetőségeivel. Ebben a tekintetben elsősorban annak jogi és etikai megítélésével. A rohamos technológiai fejlődés egyre inkább előrevetít olyan kihívásokat, amelyek szükségessé teszik a jogi szabályozást. Ennek körében az MI jogi besorolása (jogalanyiség, cselekvőképesség), illetve a kárfelelősség kérdésének meghatározása a legégetőbb. Az MI és a robotok kapcsán azonban fontos megjegyezni, hogy nem minden robot intelligens. A robotok alapvetően munkavégzésre alkalmas gépek, és a legtöbb esetben csak meghatározott feladat elvégzésére képesek. Ezenkívül az MI nem feltétlenül kapcsolódik a robotokhoz. A robot alapvetően az ember fizikai erejét helyettesíti, míg az MI az emberi elmét másolja, illetve helyettesíti. Ehhez azonban nem szükséges semmilyen testi-fizikai lét, hiszen az MI pusztán adatokkal működik (szoftverek, programok.) és ilyen formán a digitális környezetben létezik. Az MI lényege tehát abban rejlik, hogy amennyiben egy program képes adatokból következtetéseket levonni, valamint új adatokat és információkat szerezni, vagyis

* Miskolci Egyetem, Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatója, szilandi9@gmail.com, Témavezető: Prof. Dr. Sály Pál, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Római Jogi Tanszék.

¹ UDVARY Sándor: Fémrabszolga vagy rivális életforma? A robotok jogi szabályozásának első lépései, *Gazdaság és Jog.* 2018/12. sz. 14.o.

tanulni, akkor intelligensnek tekinthető és az emberi elme képességeivel vetekszik.² *Sántáné Tóth Edit* meghatározásában: „A mesterséges intelligencia a számítástudomány azon területe, amely intelligens számítógépes rendszerek fejlesztésével foglalkozik. Ezek pedig, olyan hardver/szoftver rendszerek, amelyek képesek 'emberi módon' bonyolult problémákat megoldani: az emberi gondolkodásmódra jellemző következtetések révén bonyolult problémákra adnak megoldást, a probléma megoldást teljesen önállóan végzik, vagy kommunikálnak környezetükkel, tapasztalataikból tanulnak stb.”³ A 2017. októberében Szaúd-Arábiában állampolgárságot nyert Weller Sophia android, fő képessége az emberi viselkedés elemzése és utánozása. 2021-ben bemutatott „*Google LaMDA (Language Model for Dialogue Applications) rendszer, az internet minden szegletéből szavak trillióit gyűjti, illetve képes megtanulni azt, ahogyan az emberek a szavakat egymás mellé fűzik, ezzel lemásolva a beszédünket. A Google tervei szerint ez a rendszer a chatbotjait fogja működtetni, lehetővé téve a felhasználók számára a hangalapú keresést vagy kétirányú kommunikációt a Google Asszisztenssel*”.⁴

Egyes országok a humanoid robotok jogalanyisággal történő felruházásában nem látnak problémát. Az Európai Unió állásfoglalása is arra irányul, hogy az autonóm robotok jogalanyiságot kaphassanak, elektronikus személyként jogaik és kötelezettségeik lehessenek, vagyis az általuk okozott kárért való felelősségük megállapítható legyen.⁵ A jogi szakirodalomban azonban számos ellenvéleményt találhatunk az elektronikus személyiség megalapozottsága tekintetében, és alapvetően fenntartással élnek az MI jogalanyisággal való felruházása lehetőségével szemben. Udvary határozottan indokolatlannak tartja a robot jogalanyiságának felvetését. Zódi Zsolt és Klein Tamás álláspontjával egyetértve kifejti, hogy a mesterséges intelligencia alkotója nélkül nem jöhetett volna létre, így a felelőssége, mint önálló személyiség felelőssége nem különül el.⁶ Ennek a tanulmánynak a keretében az MI polgári jogi megítélése vonatkozásában nem szeretnék kitérni valamennyi álláspont vizsgálatára, hanem elsősorban a robotok és a római rabszolgák jogi helyzetének az egybevetésére fókuszálnék. Deli Gergely véleménye szerint a robotok jogalanyisága, inkább egy politikai, mintsem jogi vita tárgya. Álláspontja szerint amennyiben a jogalanyiság megállapítására sor kerül a robotok esetében az minden bizonnyal politikai döntés eredménye lesz.⁷ Joanna Bryson álláspontja szerint már a kereskedelmi érdek is nagy szerepet játszik egy-egy robot elterjedésében, utalva az ún. tamagocsi „háziállatok”-ra, melyek az emberi empátiára alapozva, nagy népszerűségnek örvendtek a kereskedők nagy öröme.⁸ Különösen fontos politikai szempontok is háttérbe szoríthatják a jogi megfontolásokat.

² MOLNÁR László: Mesterséges intelligencia a közigazgatásban: Mesterséges intelligencia a közigazgatásban. In Sasvári Péter szerk.: *Informatikai rendszerek a közszolgáltatásban I.* Budapest, Dialóg Campus. 189–215. <https://doi.org/10.36250/00732.10>.

³ <http://ait.iit.uni-miskolc.hu/~dudas/MIEAok/MIEa1.PDF> 8. (letöltés ideje: 2023. 01.22.)

⁴ Újabb botrány a mesterséges intelligencia körül - érző rendszer fejlődött ki a Google-nél. *Computerworld.hu* 2022. június 12. (letöltés ideje: 2023.12.13.)

⁵ 2015/2013 (INL): Európai Parlament Jogi Bizottság 2015/2103 Jelentéstervezet a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (Továbbiakban 2015/2013 (INL) 5.

⁶ UDVARY i.m. 17. Vö.: KLEIN Tamás: Homonculum regulare necesse est: Adalékok egy jövőendő robotjog elé, különös tekintettel a jogalanyiság és a felelősség kérdésre, *Jogtudományi Közöny* 2018/9. 380-391.; ZÓDI Zsolt: Platformok, robotok és a jog, Gondolat Kiadó, Budapest, 2018, 84. o.

⁷ <https://juratus.elte.hu/mi-a-kozso-a-mesterseges-intelligenciaban-es-a-romai-jogban/> (letöltés ideje: 2022.06.20.)

⁸ Joanna J. BRYSON: Robot Should be Slaves, Artificial Models or Natural Intelligence. University of Bath, BA27AY, United Kingdom <http://www.cs.bath.ac.uk/~jjb> (letöltés ideje: 2022.06.20.)

A múlt század '50-es éveiben merült fel először annak gondolata, hogy a robotok funkciójuk alapján rabszolgáknak tekinthetők. A robotok rabszolgaként való megközelítése maga után vonta a római rabszolgaságra vonatkozó szabályozás összevetésének lehetőségét a korabeli viszonyokra. Az ókori Rómában a rabszolgák a gazdasági mechanizmus részét képezték a kreativitásuk és a szellemi képességeik alapján, mely gazdasági előny az MI tekintetében hasonlóan fennáll. Az összehasonlításához egyértelműen az intelligens robot sajátos képességei szolgáltatnak alapot, melyek a biológiai lényekhez való hasonlóságon alapulnak, ezáltal a jogalanyiség kiterjesztésének lehetőségét is előre vetítik. Ebben a tanulmányban az összehasonlítás során a jogalanyiség, jogképesség, vétőképeség római rabszolgákra specializált szabályainak az áttekintésére törekednek.

1. Jogalanyiség, jogképesség

Az MI vizsgálata kapcsán az első és legfontosabb kérdés a jogalanyiség kérdéskörében az MI jogi meghatározása. Amennyiben tárgyi eszköznek fogjuk fel, mindenképpen különbözik az egyszerű dologi kategóriától. Ha a jogalanyiség keretein belül személyi jellegét vizsgáljuk, abban az esetben is kérdésként merül fel, vajon természetes személy, jogi személy, vagy egy új kategória, az elektronikus személy megalkotása szükséges.⁹ Mivel az MI gazdasági funkcióját tekintve nagy hasonlóságot mutat a római rabszolgák gazdasági szerepével, ezért elsődlegesen a rabszolgák státuszára vonatkozó szabályokat foglalnám össze a következőkben.

A rabszolgaság eredetét illetően megállapítható, hogy az emberek egy csoportját érintő státusz gazdasági szükségszerűségből alakult ki az ókori társadalmakban. A hódító háborúk során fogságba került ellenséget jobban megérte rabszolgává tenni, mint megölni. A *servare* elnevezés a rabszolgákra vonatkozóan „megmentés” jelentésre utal, mivel a hadvezér megmentette a foglyokat a haláltól. A *ius gentium* alapján a rabszolgák az ókori népek felfogásában embernek, tekinthetők, ugyanakkor a római jog civiljogi értelemben nem tekintette őket személynek, így nem tartoztak a jogalanyiséggel és jogképességgel rendelkező jogalanyok körébe. A fentieknek megfelelően a jogalany definíciója alapján tehát jogok és kötelezettségek nem illették meg őket. A római jog a jogalanyiség körét tehát a rabszolgák tekintetében leszűkítette, civiljogi értelemben megfosztotta attól. Ugyanakkor ismerte a jogi személy mesterséges absztrakcióját a jogi jogalanyiség kiterjesztését.¹⁰

Gaius Institúciója¹¹ alapján az összes ember vagy szabad, vagy rabszolga. Jogi értelemben vett személyek csak a szabadok (*liberi*) voltak, a rabszolgák jogi helyzetüket tekintve dolognak (*servi es sunt*) minősültek. Státuszuk (személyi állapot) alapján az emberek azon csoportjába tartoztak, akik a természet ellenére alávetett helyzetbe kerültek. Végeredményben beszélő szerszámnak tekintették őket. Tulajdonnal nem rendelkezhetek, ők maguk ugyanakkor más tulajdonában álltak. A tulajdonos szabadon rendelkezhetett velük (eladhatta, zálogba adhatta, megölhette őket). Aki a rabszolgát megölte, nem emberölés miatt felelt, hanem dolog rongálás miatt adtak ellene keresetet a bírók.¹²

A jog azonban nem minden esetben tekintette dolognak a rabszolgákat. A rajtuk fennálló jogot egyes fordítások alapján nem tulajdonjognak, hanem rabszolgatartói hatalomnak

⁹ 2015/2013 (INL) 7.

¹⁰ Vö.: NÓTÁRI Tamás: *Római jog*, Lectum kiadó, Szeged, 2014, 119-120.

¹¹ GAIUS Int. 1,9

¹² NÓTÁRI i.m. 119-120.

nevezték. Gazdasági szempontból a római birodalom mezőgazdasági jellegű volt, ahol túlnyomórészt a földbirtokok határozták meg a gazdaság alapját. Ennek eredményeként a mezőgazdasági rabszolgaság dominált, de a rabszolgák a házi szolgálatok szempontjából is jelentőséggel bírtak. Sok esetben a rabszolgák a családi közösségnek is szerves részévé váltak, illetve jelentős részét képezték a római család vagyonának. A fentiek eredményeképpen a rabszolgákra vonatkozó szabályozás rendkívüli alapossággal lett kidolgozva.¹³

A rabszolgává válás legáltalánosabb formája a fogságba esés, mivel az ellenséges állam minden polgára ellenségnek számított, és szabad foglalat tárgyát képezte. A civiljog szerint azonban egyéb esetekben is alávetett státuszba kerülhetett bárki, például a lopáson tetten ért elkövető, a katonai szolgálat elől megszökött személy, a fizetésképtelen adós, a bányamunkára ítélt stb.¹⁴ „A rabszolgák pedig vagy születnek, vagy lesznek azzá.” jegyzi meg Iustinianus „*Servi autem aut nascuntur aut fiunt.*”¹⁵

Maróti Egon a rabszolgák gazdasági helyzete tekintetében a következőket állapította meg: „a rabszolgák összehasonlíthatatlanul nagyobb százalékban végeztek termelő – vagy nélkülözhetetlen karbantartó, szolgáltató stb. – munkát, mint a szabadok.”¹⁶ Ennek megfelelően a rabszolgák az élet minden területén, fellelhetőek voltak. További gazdasági jelentőségük abban mutatkozott meg, hogy a rabszolga a tulajdonos számára áru és munkaerő volt. Bármilyen károsodásuk, sérülésük anyagi veszteséget jelentett tulajdonosa számára. Ugyancsak költséggel járt a beszerzésük, ellátásuk. A rabszolgatartók minden szempontból az adott rabszolga által gazdasági előnyre akartak szert tenni, ezért sokszor a rabszolga taníttatását is vállalták. Nagy jelentősége volt a rabszolga képzettségének, ugyanis ennek függvényében tudták kiaknázni azok ismereteit.¹⁷ Pénzügyi és kereskedelmi területen végzett tevékenységük még inkább jelentőségre tett szert, mivel tulajdonosaiknak sokszor politikai szerepvállalás miatt arra nem maradt ideje.¹⁸

Amennyiben a rabszolgákra alkotott szabályokat az MI által működő robotokra vonatkoztatjuk, akkor az MI tekintetében a jogalanyiség elismerésének lehetősége háttérbe szorul, hiszen a római rabszolgák jogalanyiségét nem ismerte el a római jog. Találó kifejezés adott esetben a robotok tekintetében is a beszélő szerszám, vagy a (*res se moventes*) „önmagukat mozgó dolgok”¹⁹ meghatározás, attól függően, hogy milyen területen kerül alkalmazásra az adott robot (háztartási robot, chatbot). E felfogás alapján a jogalanyiség hiányából kiindulva az MI jogok és kötelezettségek alanya nem lehet. Megfontolandó ugyanakkor a dologként való felfogás esetében a meghatározás vonatkozásában annak lehetősége, amit a római jogászok a dolog feletti uralom tekintetében megfogalmaztak. Egyes fordítások szerint Gaius Institutióiban a rabszolgák felett ugyanis nem tulajdonjog, hanem „*rabszolgatartói hatalom*” állt fenn. A D: 1,5,4 szövege McCormik fordításában a következő: A szabadság az ember természetes ereje arra, hogy azt tegye, amit akar, kivéve, ha azt törvény kizárja, vagy megakadályozza. A rabszolgákra vonatkozó „*tulajdonjog*” kifejezés

¹³ Peter A. J. VAN DEN BERG: Slaves: persons or property? The Roman law on slavery and its reception in Western Europe and its overseas territories. February 2016 Osaka University law review 63:171-188, 172.

¹⁴ NÓTÁRI i.m. 119-120.

¹⁵ Iustinianus Institutiones 1.3.4 „*Servi autem aut nascuntur aut fiunt.*”

¹⁶ MARÓTI Egon: Rabszolgák az ókori Rómában, Gondolat könyvkiadó, Budapest, 1969, 17.

¹⁷ MARÓTI Egon: Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása, Akadémiai kiadó, Budapest, 1981, 45.

¹⁸ MARÓTI 1981 i.m. 37.

¹⁹ POKKER Zoltán Péter: A mesterséges intelligenciával rendelkező robotok jogi szabályozása, különös tekintettel az élethez való jog sérelmére. *Acta Universitatis Szegediensis : forum : publicationes discipulorum iurisprudentiae*, 2019/2., 321-348.

vonatkozásában Scott angol fordításában a „*más irányítása alatt álló*” megfogalmazás olvasható. Az Inst. 1,3,2 ugyancsak megegyezik ezzel az értelmezéssel: A rabszolgaság a Nemzetek Törvényének olyan rendelkezése, amelynek értelmében egy személy a természettel ellentétes módon *mások tekintélyének van alávetve* (további fordításban „*más fennhatósága alá tartozik.*”²⁰ Az MI tekintetében a fenti meghatározások valóban megfontolásra adnak alapot. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a rabszolgák speciális dologi jellegéhez hasonlóan a robot sem kezelhető egyszerű dologként, hiszen a benne kifejlesztett intelligencia alapján sokkal több attól. A rabszolgák feletti hatalomhoz hasonlóan nem pusztán tulajdonjog áll fenn rajtuk, ezért ebben a tekintetben egy speciális jogi kategóriát kellene megalkotni, mely a jogképesség esetleges korlátozott lehetőségét is biztosíthatná.

Stefán Ibolya álláspontja szerint azon robotok, melyeket egy meghatározott feladat végrehajtására alkottak dologként funkcionálnak, míg a fejlett, önálló döntéshozatalra képes MI esetében lehetségesnek tartja a jogalanyiság megállapítását.²¹

Bryson ugyanakkor helytelennek tartja már magának a robotoknak az olyan irányú fejlesztését is, mely az emberi ítélőképesség beültetését célozza a robotokba. Álláspontja szerint a robotokat nem szabad személyként leírni, és nem szabad jogi vagy erkölcsi felelősséggel felruházni. A robotokat teljes mértékben a mi befolyásunk alatt kell tartani, az ember szolgálatára rendelve és nem lehet személyként meghatározni.²² Udvary álláspontja az, hogy a jogi szabályozásnak elsősorban arra kellene irányulnia, hogy miként lehet a technológiát a piacra bevezetni, elsősorban a fogyasztóvédelemre figyelemmel.²³ Mindenesetre a római rabszolga jogi helyzete, gazdasági jelentősége és funkciója nagyon hasonló az MI által nyújtott lehetőségekhez, így a rabszolgatörvények jó kiindulópontként szolgálnak a jogi szabályozás szempontjából. A jövőre vonatkozóan az önálló döntési képességgel rendelkező robotok tekintetében mindenképpen alkalmas alapként szolgálnak a megfelelő szabályozás kidolgozásához.²⁴

2. Jogképesség tartalma a rabszolgák esetében

Figyelemmel arra, hogy a rabszolgák jelentős részét képezték a gazdag római családok vagyonának, a rabszolgaság hosszú ideig nélkülözhetetlen szerepet töltött be a római gazdasági életben. Vandenberg álláspontja szerint a rómaiak számára valószínűleg nem jelentett problémát a rabszolga státusz létezésének az elfogadása, illetve aligha volt erkölcsi kifogásuk azzal szemben. A rómaiak a rabszolgaságot minden nemzet által elfogadott közös intézménynek tekintették, melyet a *ius gentium* szabályozott. Álláspontjuk szerint a rabszolgaként alávetett státusz bárkivel megtörténhetett, melyet a sors szerencsétlen fordulataként értelmeztek²⁵

Amellett, hogy a hódító háborúk által biztosították a rabszolgák utánpótlását az adott állam fejlettségéhez mérten a rabszolgák magukkal hoztak olyan ismereteket is, mely által a rabszolgatartóik gyarapodhattak. A rómaiak a rabszolgákban rejlő képességeket hamar

²⁰ Peter A. J. VAN DEN BERG i.m. 18.

²¹ STEFÁN Ibolya: A mesterséges intelligencia fogalmának polgári jogi értelmezése, *Pro Futuro*, 2020/1. 28-41. 41.

²² BRYSON i.m. 1.

²³ UDVARY i.m. 16.

²⁴ POKKER i.m. 347.

²⁵ Peter A. J. VAN DEN BERG i.m. 23.

felismerték, ezért a római jog lehetőséget adott arra, hogy a rabszolgák különvagyonnal (*peculim*) rendelkezzenek, amivel szabadon gazdálkodhattak, illetve uruk helyett olyan jognyilatkozatokat tehettek, amelyből a rabszolgatartó számára jogosultságok származtak. Kötelezettséget azonban a rabszolga nem vállalhatott helyettük.²⁶ A *peculium*mal való gazdálkodás tekintetében, tehát korlátozott jogképességgel rendelkeztek. A római jog elfogadta azt a tényt, hogy a *peculium*mal felruházott eltartottak, a *peculium* erejéig vállalhettek felelősséget. Kérdésként merülhet fel ugyanakkor a *peculium* értékének a megállapítása ebben a körben. A rómaiaknál a *peculium* értékét a vagyon természetéből adódóan az adott időpontban szokásos árak megfelelően állapították meg, mivel a per során meg kellett határozni a pontos pénzüsszeget, amely értékre a kereset megindítását alapozták. A *peculium* maga különféle természetű forrásból állt össze, melynek nyomai számlakönyvekben kereshetőek. A rabszolgák akár még saját rabszolgával is rendelkezhetek.

A rabszolgák gazdasági tevékenységének egyik eszköze tehát az úgynevezett *peculium* (különvagyon) volt, mely mindkét fél számára előnyökkel járt. A rabszolgát arra ösztönözte, hogy jobb és több munkát végezzen, amivel profitot termelt urának. A haszonból maga is részesedett, amit később saját szabadságának megváltására használhatott fel. A gazdasági tevékenységéből nyert haszon ugyanakkor a saját ellátásának költségeit is magasabb szinten biztosította. A *peculium* azonban mindvégig a gazda vagyonába tartozott a rabszolgával együtt.²⁷

A római jog a *peculium*ra visszavezethető jogviszonyt ún. harmadik személy javára vagy terhére szóló kötelelem elnevezéssel illeti. Az ilyen jogviszonyból eredő követeléseket, járulékos keresetnek nevezik (*actiones adiecticiae qualitatis*). Ezekben a jogviszonyokban tehát a *pater familias* hatalma alatt álló családtagok, rabszolgák mindent a családfőnek szereztek. A járulékos keresetek különböző mértékű felelősséget állapítottak meg a hatalomgyakorló tekintetében. Az *actio quod iussu* esetében a rabszolga ügyletéből tekintettel arra, hogy a hatalomgyakorló megbízásából járt el, az egész tartozás erejéig felelt. A *peculium* vonatkozásában az *actio de peculio* esetén a rabszolga a teljes tartozásért, míg a családfő a *peculium* erejéig felelt. Abban az esetben, ha a rabszolga az ügyletből származó előnyt a családfő vagyonába beforgatta, akkor a családfő az így szerzett előny erejéig felelt (*actio in rem verso*). Az *actio tributoria* esetében a családfő tudta nélküli ügyletekből eredő pereknél a családfő igényét csak a többi hitelezővel együtt érvényesíthette. Külön keresetet biztosított a jog arra az esetre, ha a családfő megbízottjaként járt el a rabszolga, (*actio exercitoria* és *actio institoria*) a családfő a tartozás egésze tekintetében másodlagosan perelhető.²⁸

Egyes elméletek szerint a római rabszolgák különvagyonának mintája a robotok esetében is alkalmazható lenne. Ennek jelentősége elsősorban abban nyilvánulna meg, ha harmadik féllel a robot üzletet kötne. A rabszolga az ura kárára üzletet nem köthetett, csak a javára, felelősége pedig a *peculium* erejéig terjedt.

Deli Gergely szerint az intelligens robot számára biztosított hasonló jellegű különvagyon a robottal üzletelő harmadik féllel szemben biztosítaná a tulajdonos felelősség alóli mentességét, figyelemmel arra, hogy a tulajdonos technológiai értelemben nem tudja a robotot uralni. Megállapítja továbbá, hogy a robot számára biztosított különvagyon lehetősége azonban számos kérdés megválaszolását teszi szükségessé. A jogalanyiség nélküli, római rabszolga mintájára *peculium*mal rendelkező robot károkozása esetén, a *peculium*ából rendezi a kárt, és

²⁶ NÓTÁRI i.m. 119-120.

²⁷ Vö.: TAKÁCS levante – GACSAL Dóra: A római rabszolgaság, *Ókori társadalmak* 2016/63. szám. 54-68.

²⁸ NÓTÁRI i.m. 200-201.

ezáltal csökken a peculiumának, összege, hogyan lehet pótolni azt? Hogyan tudja növelni a különvagyonát egy robot? Technológiailag ez megoldható? A rabszolgatörvények mintájának alkalmazása tehát csak alapos vizsgálatot követően aktualizálható az MI tekintetében. Egyes elképzelések szerint a peculium pótlása úgy oldható meg, ha a robotok bevételre is szert tehetnek azáltal, hogy nemcsak a tulajdonosoknak, hanem harmadik személyeknek is végeznek munkát.²⁹

3. Vétőképesség

A vizsgálódás során további kérdésként merülhet fel a felelősség megállapítása a robotok által okozott károkért, jogsértésekért. A mai szabályozásoknak megfelelően a robotok vonatkozásában elsősorban a gyártót terhelő termékfelelősség áll fenn. Mások a robotok esetében a tulajdonos illetve a felhasználó felelősségét is vizsgálják. Az önvezető autóknál például felmerült annak lehetősége is, hogy a robotot veszélyes üzemnek kellene minősíteni. Van olyan álláspont, mely szerint a felelősségi kérdések tekintetében nem kellene feltétlenül új fogalmakat, kategóriákat állítani, hanem a régi, meglévő szabályozást kellene a korabeli viszonyokhoz igazítani. Így a római jogi felelősségre vonatkozó szabályok alkalmazásának megfontolását szorgalmazzák.³⁰

3.1. A római jog felelősségi rendszerének rövid összefoglalása

A római jog a felelősség fogalmát ilyen formában még nem ismerte, és a latin nyelvben nem is találunk erre megfelelő kifejezést. A fogalom lényegével azonban tisztában voltak, és a római jogtudósok ki is dolgozták azokat a szabályokat, amelyekre a mai napig épül a jogi felelősség, azon belül elsősorban a polgári jogi felelősség.³¹ A római joggal foglalkozó kutatók véleménye az, hogy a római büntetőjog súlya elsikkad a római magánjog tekintélye mellett. Erre utal többek között a római jog fejlődését véglegesen lezáró jusziniánuszi kodifikáció legfontosabb jogkönyve az 50 könyvből álló Digesta, mely csak két könyvében foglalkozik (47-48.) a büntetőjoggal, míg a további 48 könyve szinte teljesen a magánjoggal. A kodifikáció másik két könyvének a vizsgálata során hasonló következtetésre juthatunk. A római jog modern irodalmának áttekintése során a kép majdnem ugyanolyan, mert a kutatók által megjelent alkotások csak néhány százalékát teszik ki a büntető szabályokkal foglalkozó könyvek, cikkek.³²

A felelősség egyes fogalmainak meghatározását a római jogászok nem dolgozták ugyan ki, mégis azt lehet mondani, hogy a római jogban kialakult felelősséggel kapcsolatos alapintézmények megtalálhatóak a modern jogokban is. Súlyom szerint a polgári jog dogmatikáját nagyfokú formai stabilitás jellemzi. Az egyes alapfogalmak és alapintézmények kétezer éve adottak. Molnár Imre teljes egészében egyetért Súlyom álláspontjával, és

²⁹ <https://juratus.elte.hu/mi-a-kozos-a-mesterseges-intelligenciaban-es-a-romai-jogban/> (letöltés ideje: 2022.06.20.)

³⁰ FRANK Máté: Közvetett felelősségi fokozatok a római jogban. A rabszolga kárfelelőssége. *Diskurzus* 2017/2. sz. 3-13.

³¹ FÖLDI András - HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996, 425.

³² MOLNÁR Imre: Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban, acta.bibl.u-szeged.hu/7344/1/juridpol_069_511-536.

megállapítja, hogy a római jog fejlődése során kialakultak mindazon felelősséggel kapcsolatos fogalmak, felelősségi alapelvek, a kártérítési szabályok, a bűncselekmények szankcionálásának rendje, amelyek a mai jogunkra nézve is többé-kevésbé jellemzőek.³³

„*A modern jogtudományban a deliktualis felelősség alatt a polgári jog (magánjog) azon szabályait értjük, amelyek a szerződésen kívül, jogellenesen és vétkezésen (szándékosan vagy gondatlanul) okozott károknak a károkozót által való megtérítését rendezik.*”³⁴ A római jog fejlődését tekintve beszélhetünk a primitív jog korszakáról, a preklasszikus jogról, a klasszikus jogról, s végezetül a jusztiniánuszi kodifikáció koráról. Általánosan elfogadott, hogy a primitív jog időszakában (Kr. e. V. sz. — III. sz. közepe) objektív felelősség érvényesült mind a magánjog, mind a büntetőjog területén. A büntető ügyekben ugyanakkor figyelembe vették, vagy legalább ismerték a szándékos elkövetést, különös tekintettel az emberölésre, tűzvészokozásra és a lopásra. Több szerző véleménye szerint a primitív jogban a formális vétkekesség érvényesült, vagyis az esemény objektív állásából következtek a vétkekességre anélkül, hogy tekintettel lettek volna az esemény viszonyára a tetteshez.

A római jog eleinte nem ismerte a megtérítési kötelezettséget, illetve lopás miatt, jogellenes gazdagodás megtérítésére került sor. A delictumok (magánbűncselekmények) esetében vagyoni tartalmú kötelelem (obligatio ex delicto) keletkezett, melynek során a sértett hitelezőként lépett fel az elkövetővel, mint adóssal szemben. Itt azonban a büntetés magában foglalta a kártérítés összegét. Voltak tehát pénzbeli fizetésre is irányuló büntetőkeresetek, illetve léteztek a kizárólag vagyoni megtérítésre irányuló (dolog kiadásra, kártérítésre) keresetek, az ún. actiones rei persecutoriae.³⁵

A peculiumra visszavezethető jogviszonyt a római jog ún. harmadik személy javára vagy terhére szóló kötelelem elnevezéssel illeti. Az ilyen jogviszonyból eredő követeléseket, járulékos keresetnek nevezik (actiones adiecticiae qualitatis). Ezekben a jogviszonyokban tehát a pater familias hatalma alatt álló családtagok, rabszolgák mindent a családfőnek szereztek. A járulékos keresetek különböző mértékű felelősséget állapítottak meg a hatalomgyakorló tekintetében. Az actio quod iussu esetében a rabszolga ügyletéből tekintettel arra, hogy a hatalomgyakorló megbízásából járt el, az egész tartozás erejéig felelt. A peculium vonatkozásában az actio de peculio esetén a rabszolga a teljes tartozásért, míg a családfő a peculium erejéig felelt. Abban az esetben, ha a rabszolga az ügyletből származó előnyt a családfő vagyonába beforgatta, akkor a családfő az így szerzett előny erejéig felelt (actio in rem verso). Az actio tributaria esetében a családfő tudta nélküli ügyletekből eredő pereknél a családfő igényét csak a többi hitelezővel együtt érvényesíthette. Külön keresetet biztosított a

³³ MOLNÁR i.m. 513.

³⁴ FÖLDI András-HAMZA Gábor i.m. 554.

³⁵ NÓTÁRI i.m. 235-238. Vö. Molnár Imre szerint a felelősségi alapfogalmak kialakulásánál először a jogellenességnek kellett megjelennie, mivel jogellenesség nélkül nincs mit szankcionálni. A jogellenesség pedig az okozásban jelenik meg, függetlenül attól, hogy ez emberölésre, lopásra, vagy kárra vonatkozott. Amikor a társadalomban valaki sérelmet szenvedett, ez a primitív emberi felfogás szerint is beleütközött a közösség együttélési szabályaiba. A sérelem nyilvánvaló volt, amennyiben az oksági kapcsolat kimutatták, a tétlessel szemben megtorló szankcióra került sor. A szankció lehetett büntető, vagy jóvátétel jellegű. A XII Táblás Törvény előtti időre vonatkozóan megbízható forrás hiányában csak hipotéziseink lehetnek. Molnár Imre szerint tehát Mádl Ferenc helyesen állapította meg, hogy a római jogban a jogellenesség tartalmát illetően nem tettek különbséget büntetőjogi, illetve magánjogi jogellenesség között. Rómában a XII Táblás törvényben megszerkesztett felosztás szerint, egy rendszert alakítottak ki, aminek lényege az, hogy a bűncselekmények egy részét büntető bírósági eljárásban bírálták el, ezeket hívták crimeneknek. A cselekmények egy másik csoportját (lopás, személyesítés, dologrongálás, kibővíve később a praetor által kialakított bűncselekményekkel) magánjogi bírósági eljárás keretében bírálták el, ezek voltak a delictumok, melyek inkább a magánjogi elvekhez igazodtak.

jog arra az esetre, ha a családfő megbízottjaként járt el a rabszolga, (actio exercitoria és actio institoria) a családfő a tartozás egésze tekintetében másodlagosan perelhető.³⁶

Az MI kapcsán vizsgálva a római jog felelősségi rendszerét elsősorban a hatalomalattiak által elkövetett delictumok bírnak jelentőséggel, ezért a továbbiakban az ebbe a körbe tartozó szabályozás vizsgálatára térnek át. Eörsi szerint ez a kategória a szubjektív és az objektív felelősség között elhelyezkedő átmeneti jelenség.³⁷ A más által okozott károkért való felelősségi alakzatnak jellemezője az, hogy mind a szerződési, mind pedig a szerződésen kívülijogviszonyokban jelentkezik. A másért való felelősségi alakzat típusai a római jogban a kötelelem keletkeztető delictumszerű tényállások (obligations quasi ex delicto). Ebbe a körbe tartozik például a lakás gazdájának delictumszerű felelőssége, a hajósok fogadósok és az istállótulajdonosok receptum felelőssége, valamint a nyilvános helyen elhelyezett, felfüggesztett és leeséssel fenyegető tárgyakért való felelősség, Ide sorolhatóak továbbá a filius familias (családfiú) és a rabszolga által elkövetett deliktumok.³⁸ A római jog szerint amennyiben a delictumot hatalomalatti követte el (családtag vagy rabszolga) a sértett egy sajátos keresettel (actio noxalis) érvényesíthette az igényét. A civiljog szerint, ha egy rabszolga követett el delictumot, akkor a praetor a rabszolgatartó ellen adott keresetet, mivel a tettes elleni közvetlen igény a családfői vagy rabszolgatartói hatalomba való közvetlen beavatkozást jelentette volna. A hatalom birtokosa az ellene indult perben kétféle lehetőség közül választhatott, vagy kifizette a büntetést, vagy a hatalom alatt álló elkövetőt noxába adta. A családfő és a rabszolgatartó számára a jog erre külön lehetőséget biztosított. A késő császárkorban a családtag esetében ez a lehetőség megszűnt.³⁹

Frank Máté a noxális felelősségi alakzatot, mint a másért való közvetett felelősségi alakzatot, megfelelő kiindulási pontnak tekinti a robotika vagy például az önvezető gépjárművek okozta felelősségi kérdések megválaszolása tekintetében.⁴⁰

A hatalomalatti által elkövetett deliktumokért a hatalomgyakorló tartozott felelősséggel, az ő terhére jött létre a kötelelem. A rabszolga felelőssége tekintetében egyfajta függő jogi helyzetbe került, amely majd csak a rabszolga felszabadításakor vált érvényesíthetővé vele szemben.⁴¹ Fontos rámutatni, hogy a rabszolgának a rabszolgaság fennállása alatt önálló deliktuális kötelezettsége nem keletkezett, továbbá személyéhez kötött civiljogi kötelelem sem jöhetett létre a hatalomalatti helyzetéből adódóan. A római jogban a noxába adás lehetősége azonban csak abban az esetben illette meg a hatalomgyakorlót, ha nem tudott a hatalomalatti deliktumáról. A rabszolga esetében a per folyamán az a lehetőség is felmerült, hogy a rabszolga esetlegesen felszabadult, illetve más tulajdonába került. Ekkor az új hatalomgyakorló ellen folytatták az eljárást. A noxalis kereseteknél tehát érvényesült a noxa caput sequitur elve, melynek értelmében a noxa mindig a személyt követte. Példaként említhető erre a rabszolga által elkövetett lopás delictuma, melynek során a hatalomgyakorló a saját néven való felelősségét mintegy kioltva, élhetett a noxába adás lehetőségével.⁴² Abban az esetben, ha tudott a deliktumról, és nem akadályozta meg akkor a praetor megfosztotta a noxába adás lehetőségétől. Amennyiben a hatalomgyakorló maga is részt vett akár bűnségdként, akár

³⁶ NÓTÁRI i.m. 200-201.

³⁷ EÖRSI Gyula: *Kötelmi Jog-Általános rész*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998, 243.

³⁸ FRANK i.m. 4.

³⁹ NÓTÁRI 238.

⁴⁰ FRANK i.m. 12.

⁴¹ FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004, 125.

⁴² FRANK i.m. 4.

felbújtóként a deliktum elkövetésében, saját nevében közvetlenül *directa actio*val, valamint közvetve felelt a rabszolga nevében annak cselekményéért *noxaliter*.⁴³

Összegzésként megállapítható tehát, hogy a rabszolga esetében csak akkor beszélhetünk realizálódó felelősségről, amikor a tulajdonosa él a noxába adás lehetőségével. Ezt a felelősségi alakzatot azonban csak fenntartásokkal nevezhetjük a saját deliktumért való felelősség megvalósulásának.⁴⁴

Az MI tekintetében a fent felvázolt rabszolgákra vonatkozó közvetett felelősségi alakzat természetéből adódóan nem egy az egyben alkalmazható. Kérdésként vetődhet fel például annak lehetősége, hogy adott esetben a noxába adás kedvezménye megoldásként szolgálhat-e a robotok vonatkozásában? Ebben a kérdésben mindenképpen az ókori jogintézmény aktualizálása szükséges. A felelősségi szabályok alapján azonban megállapítható, hogy az MI dologként való besorolása esetén, a rabszolgához hasonlóan nem beszélhetünk saját deliktumért való felelősség megvalósulásáról.

Pokker felveti a kérdést, mi történik akkor, ha például egy önvezető autó balesetet okoz és emberi sérülés vagy haláleset következik be. Itt a sofőr, emberi kontrolljának kérdése kerül előtérbe, ugyanis vizsgálni kell azt, hogy volt-e lehetősége az önvezető jármű befolyásolására? Amennyiben a sofőr az adott technológia fényében figyelemmel kísérte az „önvezetés” folyamatát, és a baleset mégis megtörténik, az autó vezetőjét gondatlanság terheli. Az autó vonatkozásában nem beszélhetünk büntetőjogi felelősségről. A technológia további fejlődése következtében, ha már nem kell az autó vezetési folyamatát a sofőrnek ellenőrzés alatt tartania, és a baleset az autó autonóm döntése folytán következik be, akkor az autó vezetője nem vonható felelősségre. Pokker szerint tehát a technológiai fejlettség határozza meg a felelősség hordozóját. A büntetőeljárás során kötelezővé tenné szakértő alkalmazását a technikai szakkérdések megítélésében, valamint a robotok tulajdonosainak a felelősségét is számításba venné, melynek megállapítása esetén a kártérítés finanszírozását kötelező felelősségbiztosítási rendszer létrehozásával biztosítaná.⁴⁵ A büntetőjogi felelősség körében az önálló felelősség lehetőségét Ambrus István elveti szakirodalmi, filozófiai és erkölcsi okokra hivatkozással.⁴⁶ Bicskei Tamás – Rideg Gergely álláspontja szerint az MI jogalanyiségének az elismerése büntetőjogi szempontból azzal a következménnyel járna, hogy az állam csak vagyoni jellegű szankciókkal érvényesíthetné a büntetőigényét az MI által elkövetett bűncselekmények tekintetében, mivel a felelősség kiváltására az MI jogalanyiséga nem alkalmas. Ezzel elmosódhat a büntetőjog és a polgári jog közötti határ, ami ebben a tekintetben a római jogi szabályozáshoz közelít.⁴⁷ A fenti vélemények alapján megállapítható, hogy az MI jogalanyiséga, valamint a felelősségi kérdések tekintetében az egységes kiforrott állásfoglalás még várat magára. A nemzetközi hivatkozások azonban egyre inkább az MI jogalanyiségének megállapítása és az ezzel együtt járó akár önálló felelősségi alakzat kimunkálása felé halad.

⁴³ FRANK i.m. 8. Vö.: JOHNSTON, David: *Limiting Liability: Roman Law and the Civil Law Tradition*, 11-12. (elérhető: <http://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol70/iss4/6>) (letöltés ideje: 2017.08.11.)

⁴⁴ JOHNSTON i.m. 11-12.

⁴⁵ POKKER i.m. 347.

⁴⁶ AMBRUS István: A mesterséges intelligencia és a büntetőjog. In: *Állam és Jogtudomány*, LXI/4., 2020, 11-12. Vö.: BICSKEI Tamás – RIDEG Gergely: A mesterséges intelligencia jogalanyiséga különböző kultúrák tükrében – az önálló büntetőjogi felelősség problematikája, In: *Jog és Állam* 35. szám XX. Jogász Doktoranduszok Konferenciája, Budapest, 2021. 17.

⁴⁷ BICSKEI -RIDEG i.m. 17.

4. Összegzés

A római rabszolgákra vonatkozó szabályozás alkalmazása az MI tekintetében sok kérdést felvet, mégis az alapelvekben találhatóak olyan közös pontok, melyek az alapos vizsgálatot követően alkalmazhatónak tűnnek. Véleményem szerint azonban az MI jogalanyiségének megállapítása körében olyan, túlnyomó részében etikai jellegű ellenérvek hozhatóak fel, melyek az embernek, mint a legmagasabb rendű élőlénynek egy mesterséges technológiai találmánnyal történő összevetését kétségessé teszik. Az emberi lélek működése, az emberi döntések, és érzések, megérzések melyeket számtalan összetevő befolyásol semmiképpen sem építhetők be a robotba. Udvary megfogalmazása szerint „... az öntanulás nem az öntudatra ébredés!” A robot öntanulási képessége nem azonos az emberi intelligenciát jellemző jogilag releváns tudatállapottal.⁴⁸ Mindezekre figyelemmel valóban csak egy korlátozott és redukált jogképességgel rendelkező kategória alkalmazható az MI vonatkozásában.

⁴⁸ ÜDVARY i.m. 19.